

Goethe og det Büttnerske bibliotek i Jena

AF IVER JESPERSEN

Christian Wilhelm Büttner var Tysklands sidste polyhistor – Goethe kalder ham i et brev »det gamle levende konversationsleksikon«. Han blev født i 1716 som søn af hofapotekeren i Wolfenbüttel, oplærtes i faderens fag, men tilegnede sig ved siden af på egen hånd en så omfattende viden inden for naturfagene, antropologien, etnografien – og sprogvidenskaben, at han i 1758 kunne udnævnes til professor i Göttingen. I 1783 kom han til Jena og blev sachsisk-weimarsk hofråd, og her døde han i 1801. Universitetet i Göttingen overlod han en naturaliesamling, der var påbegyndt af hans bedstefar, og den kom til at danne grundstammen i en række videnskabelige samlinger i Göttingen. Men hans bibliotek – hovedsagelig omfattende naturvidenskaberne – på ca. 40.000 bind med mange sjældne håndskrifter gik til Jena.

*Til fru von Stein,
8.3.1785*

Forhandlingerne om købet trak i langdrag – de begyndte i foråret 1781, da hertug Carl August af Weimar besøgte Büttner i Göttingen, og i august 1782 udarbejdede undervisnings- og kulturminister Goethe et længere memorandum om sagen til hertugen. Han gør opmærksom på, at det ikke er gjort med de 8000 taler, man har tilbudt, dertil kommer transportudgifterne og »apteringen« af lokalerne i Jena, og disse to poster skal betales med det samme. Der må straks sendes nogle vogne med kasser til Göttingen, men forinden må der forespørges, om man allerede er parat til at pakke bøgerne, så vognene ikke bliver opholdt, og om hvor mange kvadratfod vægplads samlingen fylder. Men først og fremmest må man bestemme sig for, hvor i Jena bøgerne skal opstilles, og her fremsætter Goethe forskellige forslag, idet han omhyggeligt understreger, at der bliver rigelig plads tilovers på slottet til Serenissimus, selv til at holde store selskaber, hvis man vælger dette. Han kommer også ind på Büttner selv; Goethe mener ikke, at denne vil være til større nytte i Jena, men han kan dog forøge universitetets ry og omtalen af det og således gøre god gavn på dette punkt. Han ender med at indskærpe, at man i hele sagen går til værks

på det »menagierlichste« og antyder, at Büttners kreditorer kan blive besværlige. (Dette er kun et kort sammendrag af Goethes memorandum, der er fuldt af velovervejede praktiske detaljer).

Først i 1783 kom den endelige aftale i stand: Büttner skulle have de omtalte 8000 taler for biblioteket, at udbetale med 300 taler om året, han skulle have fuld dispositionsret over det indtil sin død, og der skulle indrømmes ham en fribolig på slottet i Jena, hvor samlingen blev opstillet – man mindes uvilkårligt Katarina den Stores overtagelse af Diderots bibliotek på lignende betingelser.

Büttner rykkede så ind på slottet, og nem var han ikke at have at gøre med. Goethe ser i 1815 tilbage på denne periode: »Jeg har gennem tyve år stået i et pinagtigt forhold til hofråd Büttner i Jena. Trods den største skånsomhed over for hans sælsomme væsen var det ikke muligt at omgås ham uden fortrædeligheder. Engang betroede han mig f. eks., at han ville benytte sommeren til at ordne de falsede, heftede og indbundne bøger, der lå stablet oven på hinanden på gulvet i en stor sal, hvorfor han forlangte en reol [’repositorium’]. I håb om, at der nu ville komme gang i sagerne, lod jeg opstille tolv reoler, og heller ikke disse havde været tilstrækkelige, men herover ærgrede han sig overmåde og tilgav mig aldrig så længe han levede denne foregriben af hans behov.« Goethe lånte dog jævnlige bøger fra hans bibliotek, bl. a. den Voltaire-udgave, efter hvilken han oversatte *Tancredè* og *Mahomet*.

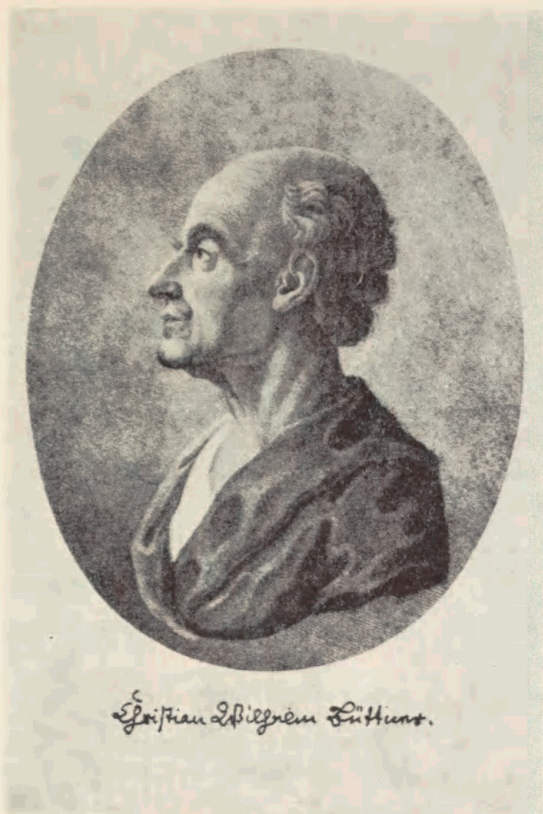
Først da Büttner døde i oktober 1801, blev samlingen altså hertugens ejendom. Velejet var den ikke; den gamle, lærde særling og biblioman havde i 17-18 år levet midt i den sammen med sine mange hunde og adskillige andre dyr, og det havde sat sine spor. Her fortæller Goethe i et brev til sin ministerkollega Chr. G. Voigt om, i hvilken forfatning han forefandt biblioteket:

»Jeg kan forsikre Dem for, at selv den mest veltalende tunge, den mest øvede pen ikke ville være i stand til at beskrive den tilstand, i hvilken man fandt disse værelser. De syntes ingeniunde at have været beboet af et menneske, men kun at have tjent som opholdssted for bøger og papirer. Borde, stole, kufferter, kister, senge var bedækket med disse litterære skatte, snart i nogen orden, snart tilfældigt, snart helt forvirret mellem hinanden, deriblandt forskelligt gammelt skrammel, især flere

Til Kaspar Friedrich
von Schuckmann,
4. 11. 1815

22. 1. 1802

Christian Wilhelm
Büttner,
stik af
C. Westermayr
1793

hakkebrætter og lirekasser. Alt sammen forenet af et lag sod og støv. Hans gamle garderobe vakte latter, men glædede i høj grad [slotsfoged] Trabitius, som skal arve den. I opholdsstuen, hvis loft, vægge, gulv og ovn så lige sorte ud, var flere gulvbrædder bristet af fugt og dyrenes skarn. Kort sagt, her må muges en del ud, før dette litterære svineri [Schweinigelei] kan afløses af militær properhed [lejligheden skulle overlades kommandanten i Jena] ... Hvad siger De til, at den gamle, mens han har boet her, har hobet en 6-8000 bind oven på hinanden, som vi så godt som intet vidste om, da de endnu ikke er indført i kataloget. Således fandt man også et par uåbnede kasser, der var ankommet efter nogle auktioner.« [Og endnu i efteråret 1806 rykkede boghandlerne for betaling af leveringer til Büttner.]

En del af den Büttnerske samling (2-3000 bind) henlå uindbundet, ja i løse ark, adskilligt var medtaget af fugtighed eller den uhensigtsmæssige opstabling, og flere flytninger forbedrede ikke bøgerens tilstand – i 1784 var de allerede blevet slæbt

*Johann Nikolaus
Trabitius, d. 1807*

*Franz Ludwig
Albrecht
von Hendrich,
1754-1828*

frem og tilbage tre gange. De franske troppers besættelse af Jena i 1806 og 1813 gik hårdt ud over slotsbiblioteket: en af de sidst indkomne samlinger skrumpede ind fra 556 til 172 bind – man formoder, at der blev fyret op med bøgerne i det franske lasaret på slottet.

Det tog år at bringe orden i dette kaos, og Goethe måtte tit til Jena for at overvåge »det herkuliske arbejdes« gang; hans svoger Christian August Vulpius, forfatter af røverromanen *Rinaldo Rinaldini*, tidens store best seller, og bibliotekar i Weimar, blev for længere perioder ad gangen udlånt til Jena og fik til sidst sat skik på samlingen. Oprindeligt arbejdede Vulpius og hans tre hjælpere kun om sommeren, da slottet ikke kunne opvarmes. Senere sled de også i det om vinteren: »Fingrene blev stivfrosne og fødder og hoved led meget, snue og hovedpine var vore særdeles mærkbare følgesvende.«

1762-1827

April 1816

Under Goethe sorterede tre biblioteker: Det (stor)hertugelige, mere eller mindre offentligt tilgængelige i Weimar, et af Tysklands største fyrstebiblioteker; slotsbiblioteket i Jena, der foruden Büttners samling omfattede professor J. E. I. Walchs tidligere erhvervede naturvidenskabelige bibliotek, bøger overtaget efter hertug Friedrich August af Braunschweig-Öls, og det såkaldte kabinetsbibliotek, dubletter fra biblioteket i Weimar overført til Jena til glæde for fyrstelige personer, der boede som gæster på slottet; det blev åbnet for publikum i juni 1808. Og endelig universitetsbiblioteket i Jena (»Det akademiske bibliotek«). Grundstammen i dette udgjordes af det kurfyrstelig Wittenbergske bibliotek, overført til Jena omkr. 1550, Bibliotheca Electoralis; fra omkr. 1650 og lige til 1818 betegnedes nyerhvervelserne med Bibliotheca recens adiecta og signeredes og opstilledes ligesom den gamle bestand i 16 grupper efter fire fakulteter og fire formater. Ja, egentlig var der fire biblioteker, idet juristen Chr. G. Buders samling, især rig på sjældne lejligheds- og flyveskrifter, holdtes og vistnok stadig holdes som en sluttet helhed inden for universitetsbibliotekets rammer.

Johann Ernst
Immanuel Walch,
1725-1778,
professor i Jena
1750-1778
Friedrich August af
Braunschweig-Öls,
1740-1805

Christian Gottlieb
Buder, 1693-1763

Efter Büttners død blev hans samling først indlemmet i slotsbiblioteket, senere (1818-1824) i universitetsbiblioteket. Vulpius og en biblioteksskriver pakkede bøgerne ind afdeling for afdeling oppe på slottet, og i Jena modtoges de af bibliotekaren med det maleriske navn Guldenapfel og hans skriver, der samtidig fremtog bøgerne inden for de samme fag fra

Georg Gottlieb
Guldenapfel,
1776-1826

universitetsbibliotekets mange samlinger og opstillede dem sammen med slotsbibliotekets.

Universitetsbiblioteket led naturligvis under pladsmangel. Her er Goethes skildring af, hvordan han skaffede midlertidig udvej:

»Biblioteket befandt sig i en meget dårlig forfatning. Bygningen var fugtig og alt for lille, slet ikke egnet til at rumme dets skatte på behørig vis, især ikke efter at storhertugen havde købt det Büttnerske bibliotek, som lå i store dynger på gulvet ... Man burde være skredet til opførelse af en ny tilbygning, men hertil fattedes midler, og endnu kunne man også udmærket undgå dette, idet der umiddelbart op til bibliotekets rum lå en stor sal, som stod tom og var velegnet til at dække alle vore behov på det herligste. Denne sal var imidlertid ikke i bibliotekets besiddelse, men benyttedes af det medicinske fakultet, der nu og da anvendte den til sine konferencer. Jeg henvendte mig altså til de herrer med den allerhøfligste bøn om at afstå mig denne sal til biblioteket. Men det var herrerne ikke indforstået med – i al fald var de kun sindet at give efter, hvis jeg ville lade opføre en ny sal til deres konferencer, og det øjeblikkeligt. Jeg svarede dem, at jeg var helt rede til at lade et andet lokale indrette til dem, men at jeg ikke kunne love om-

Slottet i Jena, hvor Büttner boede, og hans bibliotek var opstillet, til det i 1818-1824 indlemmedes i universitetsbiblioteket

gående opførelse af en ny bygning. Dette mit svar synes ikke at have tilfredsstillet herrerne. Thi da jeg næste morgen sendte bud efter nøglen, hed det sig, at man ikke kunne finde den!

Her var da ikke andet at gøre end at gå angrebsvis til værks. Jeg sendte altså bud efter en murer og førte ham hen til bibliotekets væg ind mod den omtalte tilgrænsende sal. »Denne mur, min ven,« sagde jeg, »må være meget tyk, thi den adskiller to forskellige dele af bygningen. Men gør et forsøg og se, hvor svær den er.« Mureren skred til værket, og knapt havde han rettet fem-seks kraftige slag mod væggen, før kalk og mursten raslede ned og man gennem den opståede åbning allerede kunne skimte nogle ærværdige portrætter af gamle parykker, hvormed man havde udsmykket salen. »Fortsæt kun, min ven,« sagde jeg, »jeg ser endnu ikke klart nok. Genér Jer ikke og optræd ganske, som om I var hjemme.« Denne venlige opmuntning virkede så ansporende på mureren, at åbningen snart var stor nok til at kunne bruges som dør; hvorpå da mine biblioteksfolk trængte ind i salen, hver med en armfuld bøger, som de lagde på gulvet til tegn på, at vi havde taget salen i besiddelse. Bænke, stole og pulte forsvandt på et øjeblik, og mine trofaste hjælpere arbejdede så hurtigt og ivrigt, at samtlige bøger efter få dages forløb stod i den skønneste orden i deres reoler langs væggene. De herrer medicinere, der kort tid derefter in corpore trådte ind i salen gennem deres sædvanlige dør, blev helt forbløffede ved at se en så stor og uventet forandring. De vidste ikke, hvad de skulle sige, og trak sig stille tilbage igen...«

»Ved at overdrage mig ordningen af universitetsbiblioteket«, skrev Goethe i 1818, »synes skæbnen at ville tage hævn for Fausts monolog og dens formastelige ringeagt for al viden.«

Siden 1795 havde Goethe beskæftiget sig med tanken om at oprette et fælles katalog over de fire samlinger – der blev forvaltet og (bortset fra Buders) forøget hver for sig –, og den endelige overtagelse af det Büttnerske bibliotek satte fart i planerne. Et sådant katalog ville ikke blot lette benyttelsen umådeligt, men også muliggøre salg af dubletterne til gavn for bibliotekernes betrængte økonomi – og man så stort på begrebet dublet, idet man f. eks. glat væk solgte ældre udgaver af klassiske autores, når der var fremkommet nyere, bedre og korrekte tekster; endelig ville også indkøbet kunne samles og rationaliseres.

Til Eckermann
15. 3. 1830
(efter Soret)

Til Sulpiz Boisserée
1. 5. 1818

Goethe fremlagde sin idé i et par meget detaljerede pro-memorier af 1802 og 1803, med overslag over, hvad »notarius Thieme, hvis håndskrift man har fundet acceptabel«, skulle have (forlanger 8 groschen pr. 100 titler, man bør byde ham 3 taler pr. 1000) og hvor meget papiret ville koste (aftages hos Hertel efter forevist prøve, 2 taler og 6 groschen pr. ris).

Så meget kom der i al fald ud af det, at de to biblioteker i Jena forenedes til ét bibliotek med 32 hovedafdelinger og ét fælles katalog i stedet for alle separatkatalogerne over slotsbiblioteket (med Büttners samling) og de ni samlinger, der i tidens løb var indgået i universitetsbiblioteket. Kataloget i Weimar blev afskrevet (»37 bind under forfatternavn, 19 bind med anonyme bøger, dissertationer o. lign.«), men bestanden i det jenensiske bibliotek blev aldrig indført i det, som det havde været Goethes plan.

Nævnes skal til sidst, at Büttner også havde et lille fysisk »huslaboratorium«, hvis apparater indgik i universitetets »fysisk-kemiske anstalt« – Goethe havde, mens Büttner levede, lånt apparater af ham, førte mange og lange samtaler med ham om sine botaniske studier og indhentede hans billigelse af, at han lod universitetets botaniske have anlægge, ikke efter Linnés, men efter Jussieus »naturlige« system.

Bibliotekarernes værelse i universitetsbiblioteket i Jena. I baggrunden til højre professor Guldensapfel, i midten formentlig hertug Carl August. På en sokkel Rauchs buste af Goethe. Farvelagt tegning af bibliotekssekretær J. D. G. Compter

*Antoine Laurent de Jussieu,
1748-1836,
professor i botanik
i Paris*

Universitetsbiblioteket i Jena, anbragt i et tidligere paulanerkloster.
Tegnet af C. Hirsch

KILDER

Goethes breve, især til Carl August (ed. Wahl) og Chr. G. Voigt (ed. Tümmeler).

Eckermann, Gespräche mit Goethe (ed. H. H. Houben).

Karl Georg Brandis: Goethes Plan eines Gesamtkatalogs der weimarischen Bibliotheken, i Jahrbuch der Goethe-Gesellschaft XIV, 1928.

Karl Bulling: Goethe als Erneuerer und Benutzer der jenaischen Bibliotheken, 1932.

Karl Bulling: Zur Jenaer Tätigkeit des Weimarer Bibliothekars Christian August Vulpius während der Jahre 1802 bis 1817, 1941.

Neue Deutsche Biographie (Stumpf om Büttner), 1957.

Eugen Paunel: Goethe als Bibliothekar, 1949.